

Conny Hartevelt arriveert op 14 oktober 1954 op het Londense vliegveld om deel te nemen aan de Miss World-verkiezingen. Reproductie van een foto van Associated Press uit het Foto-archief Spaarnestad.

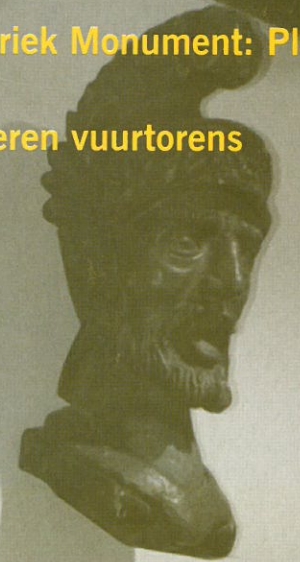
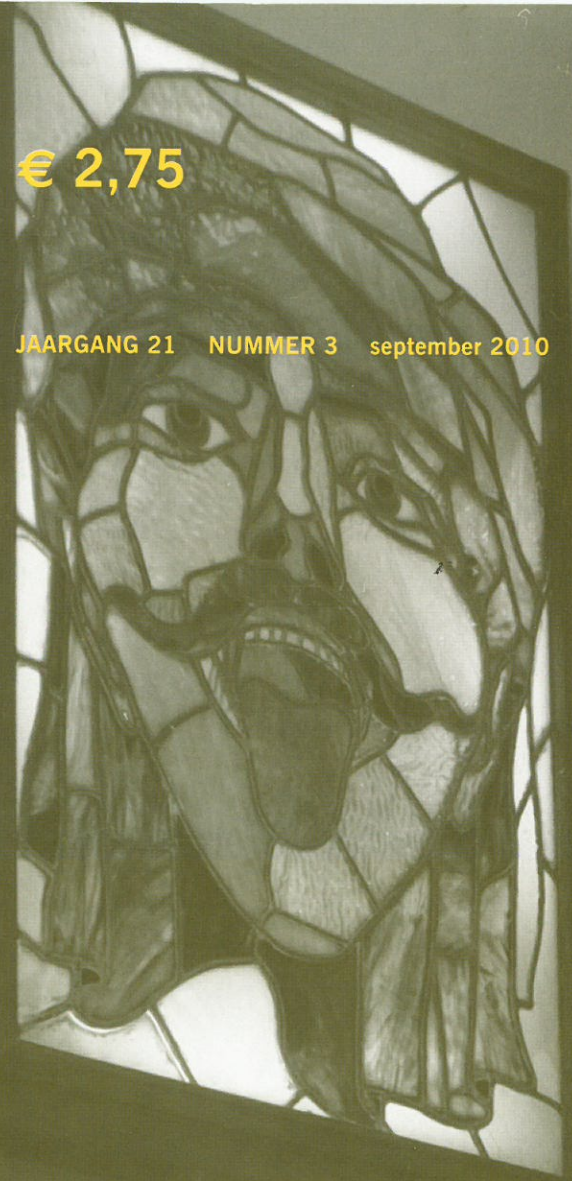
STIEFELZ

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN WERKEND LEIDEN

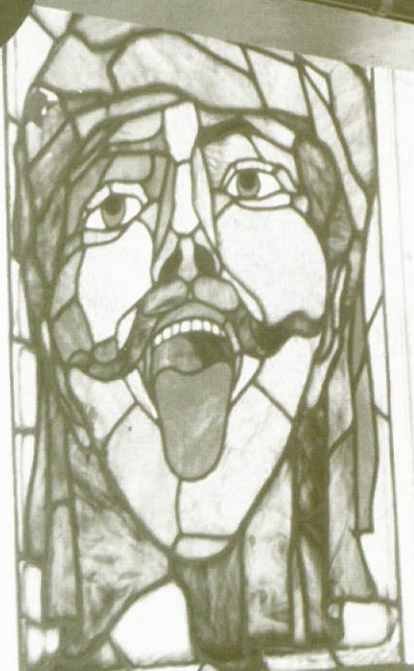
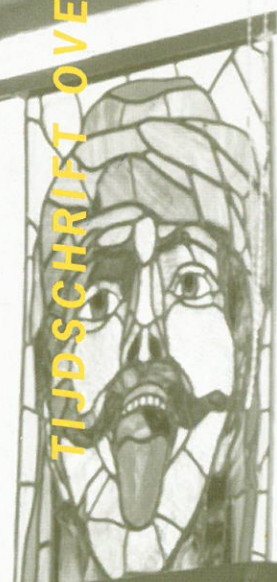
€ 2,75

JAARGANG 21 NUMMER 3 september 2010

- Gaperdrieling herenigd
- Schoonheidskoningin in de Steenstraat
- Rubriek Monument: Plan Zuid
- IJzeren vuurtorens

18^e eeuw
Amsterdam

Colofon

Stielz Jaargang 21 (2010) Nummer 3
ISSN 0928-9437

Stielz stond oorspronkelijk voor StielZaken als uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Deze stichting ijvert voor de opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. Stiel verstaat onder monumenten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Sinds de oprichting van de stichting in 1987 is dankzij haar inspanningen een groot aantal complexen op de plaatselijke en landelijke monumentenlijsten geplaatst. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad. Met de ondertitel 'geschiedenis van werkend Leiden' gaat dit blad een stapje verder dan de formele doelstelling van de stichting: de beschrijving van de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omgeving.

Secretariaatsadres Stiel

Postbus 4021, 2301 RA Leiden. Tel. 071-5125877; e-mail: info@stiel-leiden.nl. Nieuwe donateurs, die ons werk willen steunen, kunnen zich voor minimaal € 15 per jaar aanmelden. Bedrijfsdonateurs betalen minimaal € 50 met recht op een advertentie in dit blad. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op Postbank 10.39.391. Donateurs ontvangen het blad gratis. Losse nummers € 2,75.

Website Stiel:

www.stiel-leiden.nl

Redactie Stielz

Wibo Burgers, De Fruittuinen 70, 2132 NZ Hoofddorp, tel.023-5632725, e-mail: wibo.burgers@wxs.nl. Stielz volgt de spellingregels van het Witte Boekje (Genootschap Onze Taal). De auteurs en de redactie hebben hun best gedaan de rechthebbenden van illustratiemateriaal te achterhalen. Waar dit om praktische redenen of op korte termijn niet mogelijk bleek, kunnen de rechthebbenden zich wenden tot de redactie van Stielz.

Distributie

Mevr. N. Bavelaar, Hugo de Grootstraat 28, 2311XX Leiden, tel. 071-5149863.

Druk

Elvé Leiden

Ontwerp omslag en concept binnenwerk

Donna Smith

Lay-out

Grafisch Bureau Christine van der Ven, Voorschoten

Medewerkers aan dit nummer

Niek Bavelaar is 'huisfotograaf' van STIEL. Tel. 071-5149863; e-mail: njbavelaar@casema.nl. Wibo Burgers is journalist en kunsthistoricus. Joop Gijsman is oud-ondernemer en penningmeester/wnd. secretaris van STIEL. Gerard van Hees is voorzitter van STIEL. Ria Poot woont in Maarssen, is journalist, oud-drogist en vrijwilliger bij het Nederlands Drogisterij Museum. Gerard J. Telkamp is historicus.

Stielz komt tot stand dankzij steun van de volgende Leidse bedrijven
Dieben BV Beheersmij

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden

G. van Hees, voorzitter, J.J. Gijsman, wnd. secretaris/penningmeester, H.J. Korthof, tweede secretaris, mr.ir. L. Barendregt, ir. P. Buring, drs W.B. Burgers, mr. J.J. Turenhout

Ere-voorzitter: Ing. H.J. Budel

VAN DE VOORZITTER

Het bestuur heeft afscheid genomen van zijn secretaris, Jan Willem Wesseldijk. Ik heb hem leren kennen via STIEL. Ons contact was goed. Jan Willem had altijd overzicht, zijn zaken op orde, en vooral straalde hij een prettige rust uit. Hij is zo'n collega waar je energie van krijgt, die je direct het gevoel geeft dat je aan hetzelfde eindje van het touw aan het trekken bent. Hij heeft mij als onbekende in de wereld van industrieel erfgoed veel geleerd.

Met vele anderen hebben we afscheid van hem genomen nu hij zijn kamp heeft opgeslagen in Gennep, onder Nijmegen. Hij deed dat in een passende omgeving, in Nieuwe Energie met een verhandeling door Cor Smit over Clos en Leembruggen, de grote textielfabriek die daar heeft gestaan. Opvallend is dat dit hele complex al weg was toen ik in Leiden kwam wonen. Ik woonde daar zelfs vlakbij. Ik bekijk nu, als voorbeeld, de Digros aldaar met hele andere ogen. Een passender afscheid, dat hij overigens zelf had georganiseerd, voor een secretaris van STIEL is natuurlijk nauwelijks denkbaar.

De laatste afspraak die ik met Jan Willem had, was bij SLS Wonen. Een dag ervoor had architect Zumthor zijn plannen ontvouwd over de Meelfabriek. In een geweldige ambiance, in de Meelfabriek zelf, voor een groot publiek, werd iedereen enthousiast gemaakt met een prachtige presentatie. STIEL, als convenant-partner met de gemeente Leiden en de eigenaren, wil graag betrokken blijven en had om een overleg gevraagd. En daar zaten we dan, in werkoverleg met Zumthor. Het opvallende aan de plannen met de meelfabriek is dat Zumthor door de muren heen het eigene vooral ziet in de vorm, het volume en de constructie. De muren zijn voor hem van minder belang, wellicht ook omdat het veel meer mogelijkheden geeft. Binnen het bestuur van STIEL leidt dit gegeven tot de nodige discussie. Is de Meelfabriek niet ook een contour, een verzameling gebouwen die tijdvolgordelijk bijeen is gezet en daardoor ook uniek is? Is dat niet het beginpunt? Of moeten we buiten onze eigen oevers treden, en onze normale concepten opzij zetten en de plannen beoordelen als een boven Leiden, boven Nederland staand internationaal concept, waar geen vergelijk op staat. En moet het die kans ook krijgen. In ieder geval, uit de vergadering kwam het idee om de oude en de nieuwe Meelfabriek te boekstaven en de presentatie van de dag ervoor, voor genodigden, ook aan de Leidse bevolking aan te bieden. Maar terug naar Jan Willem, ik zal het nooit vergeten, die zijn bijdrage begon met "Where are the walls". Jan Willem, het ga je goed in Gennep.

Gerard van Hees

Omslagfoto: De Leidse gaperdrieling bijeen in het Nederlands Drogisterij Museum in Maarssen.

INHOUD

3

De Leidse Gaperdrieling herenigd

5

Monumentenzorg / Tentoonstelling / Boeken

7

Schoonheidskoningin in de Steenstraat

14

Rubriek Monument: Plan van Zuid, Hengelo

17

Uit Leiden & regio

18

STIEL's actielijst

19

IJzeren vuurtorens

LEIDSE GAPERDRIELING NA 41 JAAR WEER SAMEN

Ongeveer vijftig jaar lang waren ze een hecht trio. Ze hingen stevig aaneengesmeed aan de gevel van een Leidse drogisterij. In de jaren zestig werden ze van de gevel gehaald en opgeslagen in een Amsterdamse kelder. Eén van de drie ging naar Bilthoven en reisde later via Maarssenbroek naar Gouda. De andere twee bleven samen en verhuisden naar Maarssen. Onlangs werden ze herenigd en nu zijn ze het pronkstuk van het Nederlands Drogisterij Museum.

De Leidse gaperdrieling bijeen in het Nederlands Drogisterij Museum in Maarssen.

Aan het begin van de vorige eeuw hadden veel Nederlandse drogisten een gaper aan de gevel. Meestal een houten borstbeeld van een Moor, die met zijn tulband met kop en schouders boven het straatgevoel uitstak en de voorbijgangers met zijn mond wijd open aangaapte. De Leidse drogisterij Christiaan had een hele bijzondere gaper: een gaperlantaarn. Deze lantaarn hing op de dag van de opening – 6 mei 1909 – nog niet aan de gevel, maar zij werd mogelijk in de loop van 1909 aangebracht. De vierkante gaperlantaarn had aan drie zijden een glas-in-lood gaper en de zijde die naar de gevel was gekeerd, bestond uit een metalen plaat. Wie de gaperlantaarn ontworpen heeft, is niet met zekerheid vast te stellen. Begin twintigste eeuw was het heel gebruikelijk dat een architect, behalve het winkelpand, ook het winkelinterieur ontwierp. En wie de architecten zijn die in opdracht van de gebroeders Christiaan het pand aan de Hogewoerd 3 ver-

bouwden en het interieur ontwierpen, dát is wel bekend. De originele bouwtekening van de voorgevel van drogisterij Christiaan ligt in het archief van het Nederlands Architectuur Instituut in Rotterdam en is van de hand van de architecten Jesse en Fontein. Over W.I. Fontein is niet veel meer bekend dan dat hij van 1903 tot 1910 was geassocieerd met de in de omgeving van Leiden veel bekendere architect Hendrik Johannes Jesse. Het winkelinterieur van drogisterij Christiaan staat tegenwoordig in het Openluchtmuseum in Arnhem.

Art Nouveau

Doordat Jesse onder invloed van Fontein vanaf 1904 experimenteerde met Art Nouveau en glas-in-lood, is de gaperlantaarn mogelijk door deze architecten ontworpen. De lantaarn was elektrisch verlicht | 3

De vroegere drogisterij van de gebrs. Christiaanse aan de Hogewoerd 3.

en het was één van de eerste buitenlichtreclames in Leiden. Omdat men geen idee had hoeveel warmte-ontwikkeling te verwachten was, werd er op de lan-

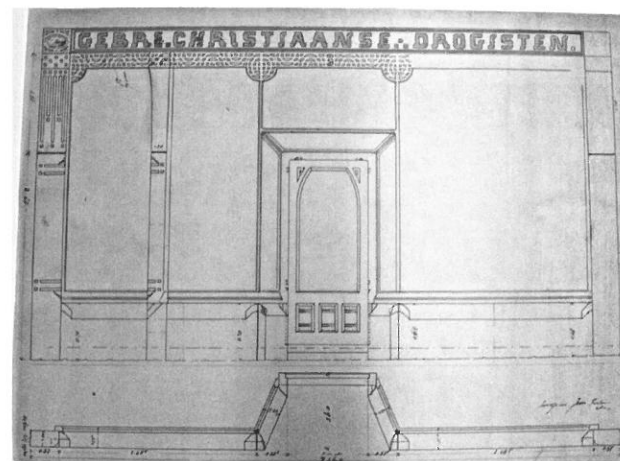
De latere winkel van druggist Cornelis Christaanse. Hij stopte in 1961.

taarn een schoorsteen gebouwd. Als in 1923 het pand aan de Hogewoerd 3 wordt gesloopt om ruimte te maken voor de aanleg van de elektrische tram van Leiden naar Oegstgeest, verhuist de drogisterij mét winkelinterieur en gaperlantaarn naar de Hoge-

woerd 33. De gebroeders beëindigen in datzelfde jaar hun vennootschap onder firma en Cornelis Christiaanse zet op nummer 33 de drogisterij alleen voort. Cornelis blijft tot op hoge leeftijd in zijn winkel werken. Als hij op 8 december 1961 de zaak voorgoed sluit, is hij 77 jaar.

Verzameling

Drogist Cornelis Christiaanse schenkt in de jaren zestig zijn gaperlantaarn aan de Algemene Nederlandse Drogisten Bond (ANDB). De glas-in-loodpanelen gaan naar het bondskantoor aan de Amsterdamse Sarphatistraat. De gaafste van de drie glas-in-lood gapers wordt in 1969 aan de Stichting Vakonderwijs voor Drogisten in Bilthoven geschonken en komt uiteindelijk begin deze eeuw in het bezit van IMKO Opleidingen in Gouda. De twee glas-in-lood ramen die er het slechtst aan toe zijn, blijven achter in de kelder van het kantoor van de ANDB. In 1978 wordt Koos Koster secretaris van de NDO, zoals de drogistenbond inmiddels heet. Koster beseft al heel snel dat veel waardevolle voorwerpen uit de rijke historie van de Nederlandse drogisterijbranche op het punt staan voorgoed te verdwijnen en hij begint ze te verzamelen. Deze verzameling wordt de basis van de collectie van het Nederlands Drogisterij Museum. Ook de twee glas-in-lood gapers worden aan de verzameling van het latere drogisterijmuseum toegevoegd. Ze verhuizen uiteindelijk van de kelder van de ANDB naar de zolder van het museum.

De originele tekening van Jesse en Fontein van de voorgevel van de drogisterij op Hogewoerd 3.

Restauratie

Eind vorige eeuw wordt de beste van de twee slechte glas-in-loodgapers opgeknapt en krijgt deze een plaats boven de toegangsdeur van het drogisterijmuseum. Najaar 2009 komt Koos Koster, nu de beheerder van het Nederlands Drogisterij Museum, in contact met glazenier Marga van der Burgt. Zij durft het aan om de 'slechtste' gaper in zijn oude glorie te herstellen. In maart van dit jaar besluit de directeur van IMKO opleidingen dat de gaperdrieling bij elkaar hoort te zijn en hij geeft zijn glas-in-loodgaper

aan het drogisterijmuseum in bruikleen. Sinds mei 2010 zijn alle gapers in het Nederlands Drogisterij Museum te Maarssen en is de Leidse drieling na 41 jaar weer samen. Of ze ooit weer tot een lantaarn worden gesmeed is een open vraag, maar ook 'living apart together' zijn ze de moeite van het bezichtigen meer dan waard.

Ria Poot

Nederlands Drogisterij Museum

Diependaalsedijk 19c

3601 GH Maarssen

Telefoon: 0346 55 52 53

E-mail: info@drogisterijmuseum.nl

www.drogisterijmuseum.nl en www.gapers.nl

Bronnen:

Kamer van Koophandel te Leiden

Openluchtmuseum te Arnhem

Nederlands Architectuur Instituut te Rotterdam

Regionaal archief Leiden/ Leidsch Dagblad

Marga van der Burgt/ glasatelier Butterfly

Anneke Jesse

C.H. Vedder Christiaanse (Leids jaarboekje 1996)

Ron Teune

Koos Koster

PRESENTATIE WEBSITE LEIDS ERFGOED

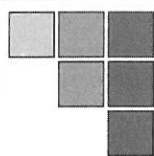
'MONUMENTENZORG MOET STAD KANSSEN BIEDEN'

Wethouder Jan-Jaap de Haan (cultuur) vindt dat de monumentenzorg kansen moet bieden voor een opleving van de binnenstad van Leiden. Een voorbeeld van een dergelijke ontwikkelingsgerichte monumentenzorg is het winkelpuienproject in Leiden, waarbij ontwierpende reclames moeten wijken voor het tonen van de historische en fraaie winkelpuien. In de afgelopen twee jaar zijn ongeveer 120 puien onderzocht en dankzij de medewerking van enkele enthousiaste

pandeigenaren en winkeliers zijn de eerste resultaten daarvan in het straatbeeld te bewonderen.

Het Leidse winkelpuienproject is beschreven en in beeld gebracht in het boekje *Leiden in de etalage, historische winkelpuien in de binnenstad*, waarvan het eerste exemplaar tijdens een bijeenkomst in de voormalige Kweekschool voor de Zeevaart op 7 september jl. werd aangeboden aan de wethouder. Het project is een activiteit van de afdeling Monumenten & Archeologie van de gemeente Leiden. Wethouder De Haan getuigde van zijn waardering voor de afdeling, die ook in de toekomst verder zal werken aan de ontwikkelingsgerichte monumentenzorg.

Op deze bijeenkomst presenteerde Martijn Andela, hoofd van de afdeling, de nieuwe website Erfgoed Leiden. Deze website maakt het mogelijk met één muisklik veel aan de weet te komen over historische gebouwen en archeologische vindplaatsen in Leiden. Ook het hele Leidse monumentenregister is te vinden op de site www.erfgoedleiden.nl.

Dirk van Eck-Stichting Sociale en economische geschiedenis Leiden en omstreken

De Dirk van Eck-Stichting brengt de sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken onder de aandacht van een breed publiek. We organiseren filmavonden en lezingen, we zetten ons in voor het behoud archieven en we geven boeken en dvd's uit. Donateurs van de stichting ontvangen het Jaarboek der sociale en economische geschiedenis van Leiden en omstreken gratis.

Voor meer informatie over ons en onze komende activiteiten kunt u contact opnemen met:

Dirk van Eck-Stichting
Postbus 849
2300 AV Leiden
email: info@dirkvaneck.nl

www.dirkvaneck.nl

TENTOONSTELLING 'WERKEN VOOR BEGEMANN'

In aansluiting op de serie **Kunst & Industrie** in ons blad aandacht voor de tentoonstelling 'Werken voor Begemann' in het Gemeentemuseum van Helmond. Deze boeiende expositie (nog te bezoeken tot 24 oktober) toont afbeeldingen van arbeiders in de voormalige Helmondse Begemann-fabriek. Met foto's van onder anderen Cas Oorthuys.

De Begemann-fabriek in vroeger dagen.

Cas Oorthuys (1908-1975) kreeg in 1955 de opdracht een fotoboek te maken ter gelegenheid van het afscheid van de toenmalige burgemeester van Helmond. Oorthuys, een in die tijd vooraanstaand documentair fotograaf, legde toen het middeleeuwse kasteel, de industrie en het dagelijks leven van Helmond vast. Uiteraard werd daarbij de Begemann-fabriek, in die tijd wereldwijd bekend om zijn industriële pompinstallaties en metaalconstructies, niet vergeten. De voor dit boek gemaakte foto's en contactafdrukken zijn op de expositie te zien.

Op de tentoonstelling zijn ook kunstwerken te zien van Fik Abbing (1901-1955), een Amsterdammer die in contact kwam met de directie van Begemann. Rond de Tweede Wereldoorlog maakte hij een schilderij en een groot aantal tekeningen van de arbeiders die in de fabriek aan het werk waren. De tekeningen werden door Begemann gebruikt als illustraties van de jaar-kalenders, die het bedrijf toentertijd uitgaf. Ook is er een glas-in-loodraam te zien van deze kunstenaar, die vooral bekendheid kreeg als glazenier. Het Gemeentemuseum kocht onlangs 32 tekeningen en enkele kalenders, die alle geëxposeerd worden.

Verder zijn foto's en grafiek te zien van Elsbeth Parmetier, Bert Loerakker, Wil Schafrath en Maurice Boyer. De tentoonstelling is nog te zien tot zondag 24 oktober. Zie ook de website

'SPOREN' KRIJGT EEN VERVOLG

Er is een derde druk verschenen van het boek *Sporen* van de journalist Wim Wegman, die een speurtocht ondernam naar wat er is overgebleven van de Haarlemmermeerspoorlijnen. De geschiedenis van deze spoorlijnen, daterend van de eerste helft van de vorige eeuw, is een boeiend verhaal. De daaraan gekoppelde zoektocht naar hetgeen is overgebleven van dit erfgoed levert een fascinerend boek op. De eerste twee drukken waren dan ook snel uitverkocht. Nu is er dus een derde druk. Bovendien is een vervolg in voorbereiding, *Sporen II*, dat in november van dit jaar zal verschijnen. Het bevat een zoektocht naar de restanten van de spoorlijnen tussen Amstelveen, Amsterdam, Nieuwersluis en Alphen.

De derde druk van het eerste deel betekent ook een gedeeltelijke herziening. Zo is er een hoofdstuk toegevoegd over het in de afgelopen jaren gerenoveerde Haarlemse station Rijsstraatweg. Het boek, winnaar van de Cultuurprijs Haarlemmermeer, is opnieuw vorm gegeven en ook voorzien van een aantal nieuwe illustraties.

Sporen (ISBN 978-90-77842-04-1) is voor een prijs van 22,50 euro verkrijgbaar bij de boekhandel of op internet bij de webshop van de uitgeverij HDCMedia, www.boekenvandekrant.nl.

SCHOONHEIDSKONINGIN IN DE STEENSTRAAT KASTELEINSDOCHTER OP 10A SCHREEF GESCHIEDENIS

Café Tivoli, Steenstraat 10A hoek Sint Aagtenstraat. De foto dateert van 1974, in de tijd van vader en zoon Buis. Foto: Leidsche Courant in bezit van H.J. Buis jr.

Op onze rondgang langs panden aan de oostzijde van de Leidse Steenstraat zijn we beland bij nummer 10A, het spreekwoordelijke Café op de Hoek, in dit geval de hoek van de Sint Aagtenstraat. Met een korte onderbreking door een tabakswinkel heeft hier altijd horeca gezeten, al heet het nu grillroom restaurant Sphinx en geen Café Tivoli, Pschorr of Astoria.

Laten we even in herinnering roepen hoe het ook alweer zat met het complexje Steenstraat 10 plus 10A. Steenstraat 10A beslaat de helft van een dubbel woonwinkelhuis. Het kwam op de plaats van een in 1928 afgebroken 18e-/19e-eeuws pand (nr 10), dat de erfgenamer van stalhouder Cornelis Dieben had verkocht aan de projectontwikkelaar Jacobus Johannes de Cler. De woonwinkelhuisen die er in 1929 voor in de plaats kwamen, werden neergezet door aannemer Marinus Emilius Groenewegen. Deze was geassocieerd met de regionaal bekende architect Arnoldus Teunis Kraan. Dit laatste verklaart mede de Amsterdamse School-achtige metselopbouw van de nieuwbouw. 17

Nummer 10 krijgt vanaf 1929 tot op heden een geheel afzonderlijke eigendoms- en bezitsgeschiedenis. Achtereenvolgens komen er vanaf het begin tot 1992 twee zaken in luxe verlichtingsartikelen, dan heel kort enkele bloemenzaken, terwijl vanaf midden jaren negentig van de vorige eeuw tot nu een uitzendbureau het beeld aan de Steenstraat bepaalt.

Eeuwenoude horeca

Net als voor een ander pand aan de Steenstraat werd geconstateerd, namelijk de bierwinkel, later slijterij op nummer 8, heeft de horecafunctie van nummer 10/10A een continuïteit van tweeënhalve eeuw en wellicht zelfs langer. Een branche die verband hield met de ligging aan uit- of invalsweg van de stad en vooral de nabijheid van veemarkten. Uit de oudste mij in handen gekomen akte blijkt dat op 7 september 1872 in het Herenlogement van de Burcht een veiling is gehouden met als eerste aangeboden perceel "Een huis en erf waarin de Logements en uitspanningsaffaire sedert meer dan honderd jaren met goed gevolg is uitgeoefend staande en gelegen te Leiden aan de Oostzijde van de Steenstraat aan den hoek van de Sint Aagtenstraat waarin hetzelfde uitgang heeft nabij de Beestenmarkt en de voormalige Rijnsburgsche poort wijk 5 nummer 35 en 36 (...). Dit perceel bevat ruim voorhuis twee groote Kamers eene Kleine Kamer keuken gang achterhuis twee binnenplaatsjes boven onderscheidene kamers grooten zolder en verdere gemakken." Erflaatster Maria Hageveld had dit perceel verkregen uit de gemeenschap van goederen waarin zij gehuwd was met Theodorus of Dirk J. van der Voort, die het in 1813 in eigendom verkregen had. Het hoogste bod is 5.300 gulden en het pand komt in handen van koopman Pieter van der Meer, die een en ander in 1877 verkoopt aan Cornelis Vink, landbouwer te Leiden. De bouwman Vink verkoopt het complex in 1882 aan Gerardus van Egmond, scheepsmaker te Hazerswoude. De omschrijving is dan "Een huis met erf te Leiden, ingericht tot logement en uitspanning genaamd 'de Landbouw' aan de oostzijde van de Steenstraat aan den hoek van en met een uitgang gemerkt nummer 36 rood aan de Noordzijde van de Sint Aagtenstraat enz."

In de vorige en volgende transacties is steeds sprake van een combinatie met percelen aan de noord- en zuidzijde van de Sint Aagtenstraat en aangeduid als stalling, in dit geval voor 25, respectievelijk 26 paarden, respectievelijk 20 koeien. In 1889 verkoopt Van Egmond huis en erf, logement en uitspanning "de Landbouw", met de toevoeging "waarin vergunning

tot verkoop van sterken drank in het klein", aan Cornelis Dieben, stalhouder en koopman.

Bij de verkoop in 1928 aan De Cler wordt toegezegd dat het naastgelegen pand in de Sint Aagtenstraat niet meer zal worden gebezigd voor de stalling van vee; anderzijds geldt voor nummer 10 (later 10 en 10 A) het beding dat voor de duur van ten minste 50 jaar geen autoverhuurinrichting mag worden uitgeoefend. (Dat was het monopolie van de erven Dieben; in 1910 had mevr. C. Dieben de aaneensluitende paardenstal en koetshuis al door architect Leo van der Laan van een nieuwe kloeke gevel laten voorzien, preluderend op de functie van garage.) Deze erfdienstbaarheden vinden we nog letterlijk terug tot in de akten van de jaren 80 van de vorige eeuw. Nog tijdens de nieuwbouw verkoopt De Cler beide nieuwe panden aan de Leidse koopman Cornelis Johannes van der Zeeuw, die het hoekpand 10A nog een halve eeuw in handen houdt; de bovenverdiepingen worden meestal afzonderlijk verhuurd; dit met inbegrip van de aparte opgang Sint Aagtenstraat 2, die pas in latere akten als zodanig wordt genoemd.

Valutahuis

Omdat het nieuwe hoekpand pakweg de helft van het oude ongedeelde gebouw besloeg, viel er in 1929 bezwaarlijk opnieuw een "logement en uitspanning" in onder te brengen. Dat was kennelijk ook niet de bedoeling, want al meteen, in maart 1929, werd de winkel gehuurd door Het Eerste Valutahuis, dat zijn filiaal Steenstaat 25 naar 10A verplaatste. H.E.V. Sigarenmagazijnen, zoals men zich enkele jaren later noemde, had ook filialen aan de Haarlemmerstraat 249), "recht [tegen]over Pieck", en in de "Breestraat, hoek Koornbrugsteeg". (Het filiaal aan de Haarlemmer-

Het Eerste Valutahuis (HEV) op de Haarlemmerstraat 249 in Leiden. De enig overgebleven winkel van de drie gelijknamige vestigingen van het HEV-bedrijf in Leiden in de jaren dertig van de vorige eeuw. Foto: Niek Bavelaar, augustus 2010.

straat bestaat nog steeds onder dezelfde naam, met als ondertitel Sigarenmagazijn Q.J. ter Haar – het is een vader-op-zoon-zaak, terwijl F. Pieck een bekend confectiemagazijn was, met "Specialiteiten in ondergoederen".) Het woord valutahuis suggereerde dat er valutakoopjes te behalen vielen, volgens Van Dale een benaming voor goederen die ten gevolge van een buitenlandse valutadaling goedkoop geïmporteerd konden worden.

In werkelijkheid was H.E.V. een sigarettenzaak of sigarenboer, getuige de tientallen door het "concern" geplaatste annonces in de Leidse dagbladpers. De meest exotische merknamen met tientallen procenten korting moesten klanten trekken, zo de Alano-prachtsigaar, de Erasmus Corona de Lux, de importsigaret Hora en "Turksch Regie Istanbul". Op 29 april 1934 wordt er ernstig gewaarschuwd: "Denk om de zondagsluiting. (...) Voorziet U dus bijtijds van sigaren en sigaretten. Wilt gij tevens bezuinigen koopt dan bij ons."

Maar natuurlijk bood de tabakswinkel méér dan dat, bijvoorbeeld als agent voor Leiden en Omstreken van H.O.T.A.M. Autocarreizen. Op 14 juli 1937 adverteerde H.E.V. met o.a. reisjes naar Walcheren (4,50 gulden), Brussel (4 gulden inclusief pas) of vier dagen Parijs voor 42,-.

Een halve eeuw café

Het Eerste Valutahuis kon of moest het na jaren crisis-sigaren met een filiaal minder stellen. Hoe het ook zij, op 1 oktober 1938, een voor Leiden strategische datum, opende na een grondige restauratie (sic!) W.J. v.d. Heydt "op een gezellig hoekje", zoals de *Leidsche Courant* meldde, zijn "Astoria-Bar". De heer v.d. Heydt was geen vreemde in de Leidse horeca. Als eigenaar-exploitant had hij twaalf jaar het Rotterdamsch Koffiehuis aan de Stationsweg 51 gerund. Op 12 augustus 1939 keerde deze oude vertrouwde en minder exotische naam terug naar de Steenstraat. In het eerste oorlogsjaar meldde de Kamer van Koophandel dat de handelsnaam werd veranderd in Café Pschorr. In hoeverre deze vernoeming naar het beroemde Münchener biermerk bedoeld was om Wehrmachtsoldaten te trekken of gewoon een kwestie was van contractuele verplichtingen aan de brouwer-importeur, weten we niet. In ieder geval is er sprake van een volmacht verleend aan H.E.L. Schilling te Leiden. Deze gevolmachtigde treedt per 8 maart 1943 uit. Daarbij treedt als opvolger aan R.A. Papenburg (lijkt op contaminatie van Papengracht en Rapenburg, GJT), terwijl de bedrijfsnaam wordt gewijzigd in Café Tivoli. (Hoe het verder

met de heer of mevrouw Schilling of Papenburg afliep, kunnen we wellicht aflezen aan een advertentie in het LD van 20 januari 1951 voor het vernieuwde café "De inloop met Odeon Bar", Bleijenberg 31 in Den Haag, ondertekend met "Tante Saar, voorheen Eig. van Café Tivoli, Steenstraat 10A Leiden.)

Café Tivoli en de mooie dochter

Enkele jaren na de Tweede Wereldoorlog komt er een nieuwe kroegbaas, die met zijn gezin (hij is sinds 15 augustus 1923 gehuwd met Cornelia Abspoel, geboren 14 oktober 1903) het pand huurt van huisbaas Van der Zeeuw. B.L. (Bertus Leendert) Harteveld (geboren 21 juni 1903), die in 1940/41 nog als expeditie (chauffeur) staat ingeschreven op Bloemstraat 35, wordt op 16 juni 1949 de nieuwe kastelein en bewoner. Hij zal het ambacht enkele tientallen jaren hooghouden. Zijn grootste wapenfeit is toch wel het vaderschap van een korte tijd beroemde maar nu in vergetelheid geraakte dochter en "schoonheidskoningin": Conny Harteveld. (Een enkele bron spreekt van Janny, ook zou sprake zijn van de roepnaam Cocky, maar die was minder geschikt voor internationaal, Engelstalig gebruik.) De 22-jarige

Conny Harteveld arriveert op 14 oktober 1954 op het Londense vliegveld om deel te nemen aan de Miss World-verkiezingen. Reproductie van een foto van Associated Press uit het Fotoarchief Spaarnestad.

uitvaartverzorging

Janson & Bolland

Uitvaartcentrum Levendaal

Levendaal 103 • 2311 JG Leiden t 071 512 2112 f 071 513 3113 e info@uitvaartcentrumlevendaal.nl i www.uitvaartcentrumlevendaal.nl

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale Erfgoed en wilt u graag het beroemde Leids Jaarboekje gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de Vereniging Oud-Leiden.

HISTORISCHE VERENIGING OUD LEIDEN

Opgericht 5 november 1902

De contributie bedraagt € 20,- per jaar; jongeren tot 25 jaar betalen slechts € 12,50. Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 o.v.v. "nieuw lid" bent u lid van de Vereniging Oud-Leiden.

Postbus 917, 2300 AX Leiden, www.oudleiden.nl

STICHTING DIOGENES LEIDEN

De Stichting Diogenes is een kleine, restaurerende vereniging in Leiden. Het bezit bestaat uit 19 panden, een hofje en de Latijnse School. Het bestuur van Diogenes zoekt twee meedenkende bestuursleden. Het bestuur bestaat momenteel uit drie bestuursleden. Er wordt gemiddeld acht keer per jaar vergaderd. Een kleine jaarlijkse vergoeding wordt geboden.

Voor informatie en reactie: Peter Verkroost- voorzitter tel.071-5176715. Email pverkroost@casema.nl

Zie ook de website: www.diogenes-leiden.nl

U kunt ook een schriftelijk reageren en een bericht sturen naar onze postbus 11269, Leiden.

Bouwbedrijf Paardekooper

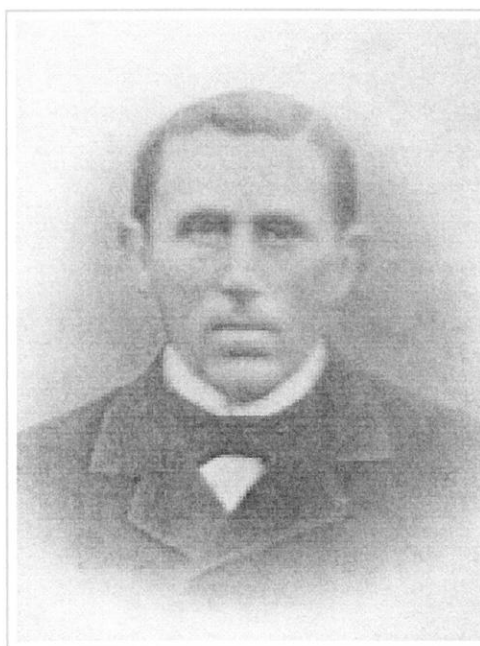
Sedert 1881

In 1881 heeft Arie Paardekooper de fundamenten gelegd voor ons bouwbedrijf. Verweven met deze lange historie is de liefde voor het vak, vakmanschap, vertrouwen en natuurlijk altijd weer bouwen. Bouwbedrijf Paardekooper restaureert, renoveert en onderhoudt gebouwen.

- Lid van het NVOB
- Lid Bouwgarant
- Erkend Hoofdaannemer
- Erkend Leerbedrijf

Miening 41, 2381 GP Zoeterwoude
071-5801254

info@bouwbedrijf-paardekooper.nl

Arie Paardekooper 1857-1915

thuiswonende mannequin Conny Harteveld deed in 1954 op alle niveaus mee aan de wedstrijd om de titel van het mooiste meisje. Onder de koppen Wordt Leidse mannequin miss Europa? En Leids meisje vertrekt morgen naar schoonheidsfestival in Frankrijk presenteerde het *Leidsch Dagblad* op 16 juni een interview met "mej. C. Harteveld, wonende aan de Steenstraat 10a", die de reporter "met een stralende glimlach" tegemoet trad. De volgende ochtend "vertrekt zij met het vliegtuig naar Parijs om daar met 14 andere 'schoonheidskoninginnen' op een cocktailparty te worden voorgesteld aan de Parijse gemeenteraadsleden en een aantal Franse burgemeesters, om reeds de volgende dag door te reizen naar Vichy, waar a.s. zondag dit festival zal worden gehouden en Miss Europa zal worden gekozen." De Leidse schone, die ook als foto-model optrad, had meegedaan aan een door het Amsterdamse Casino uitgeschreven schoonheidswedstrijd, waarvoor 70 meisjes hadden ingeschreven. "Mej. Harteveld, die altijd in Leiden heeft gewoond, zal ongeacht de uitslag in Vichy ook deelnemen aan de kamp om de titel van 'Miss Universe', welke deze zomer in Londen plaatsvindt. Tenslotte zal zij ook uitkomen op de in September in Amsterdam te houden schoonheidswedstrijd om de titel van 'Miss Holland'."

Groepsfoto, gemaakt op 18 juni 1954 van dames in nationale klederdracht in een Parijse salon met zes van de veertien deelnemers aan de Miss Europe-verkiezingen, die op de zondag erna in Vichy zouden worden gehouden. Vooraan onze Conny (Cookie) Harteveld, kasteleinsdochter uit de Steenstraat 10A in Leiden. Reproductie naar een kopie van een foto uit het Fotoarchief Spaarnestad (Keystone).

Het Foto-archief van N.V. Drukkerij de Spaarnestad bevat diverse foto's waar de kasteleinsdochter prominent op prijkt. Zo een foto (18-06-1954) met de veertien rivalen in nationaal kostuum op de Champs-Élysées. Op de achterkant van de foto staat niet alleen dat drie landen van achter het IJzeren Gordijn (Rusland, Tsjecho-Slowakije en Polen) de uitnodiging tot deelname hadden afgeslagen, maar er staat ook in handschrift bij de naam "J. Harteveld of Holland" geschreven "Cock". Op een andere foto staat "Cookie" Harteveld als een van zes dames in vaderlands kostuum. Onze C. haalde het niet: de Duitse winnares werd trouwens gediskwalificeerd, omdat ze weduwe bleek te zijn, maar als troostprijs kreeg ze de titel Miss Europa Honoris Causa. Een foto (14-10-1954) van Associated Press onder de titel " 'Miss Holland' flies in", biedt een exclusief beeld van "Conny Hacteveld, 22-year-old mannequin from Leiden", die op het vliegveld van Londen arriveert om Holland te vertegenwoordigen op de van 14 tot 18 oktober te houden Miss World-verkiezing in het Lyceum Theatre in Londen. Op de foto staat Conny op de vliegtuigtrap van het KLM-toestel Jan Toorop. Behalve een advertentie in de *Nieuwe Leidsche Courant* (10 september) voor de show van de najaarsmodellen door de "nieuw gekozen Miss Holland" bij Vroom en Dreesmann ontbreken helaas verdere gegevens over de kasteleinsdochter van Café Tivoli.

Op een in het Regionaal Archief Leiden bewaarde foto van Tivoli ten tijde van kastelein B.L. Harteveld, wellicht nog uit 1967, wijst een affiche vriendelijk de weg naar Club '67, waar een Groots Love In plaatsvindt en optredens te beleven zijn van de Moonpipers, de Shoes en Groep 1850.

Een vader-en-zoon-café

Aan het tijdperk-Harteveld (1949-1967) kwam een eind toen kroegbaas Harteveld tegen zijn AOW aanzat en het café werd overgenomen door Hendrik Jannes Buis, de nieuwe zetbaas van de Rotterdamse Oranjeboom Bieren, die ook het merk Skol voerde. Henk Sr bestierde eerst de zaak alleen, vanaf 1969 met zoon Henk Junior, waarna hij in december 1977 de zaak en woning feitelijk aan Junior overdroeg en diens vrouw Elma. Twintig jaar zou Tivoli in handen zijn van de familie Buis. Hoe kwam Henk aan Tivoli en hoe kwam hij in Leiden terecht? Vader kelnerde van 1962 tot 1967 in het vlakbij gelegen Hotel-Café-Restaurant Bellevue op de hoek van de Morsstraat en de Steenstraat en hij wilde graag voor zichzelf beginnen. Geboren (1924) en getogen in Vlagtwedde, 111

Groningen, had hij allerlei beroepen gehad, voordat hij na de oorlog in de stationsrestaurant in Bostel, Noord-Brabant ging werken. In die plaats leerde hij zijn aanstaande vrouw Christina Huberdina Francisca de Wit kennen op Koninginnedag (toen nog 31 augustus) 1948. Ze trouwden in 1951. (Ze hebben samen nog even overwogen Tivoli naar hun twee provincies om te dopen in GROBRA, maar dat klomk niet zo lekker.) Henks baas werd stationsrestaurateur in het in 1952 geopende nieuwe station van Leiden. Henk ging met hem mee, maar hij bleef niet in de restaurantie plakken. Zo was hij bijvoorbeeld een jaartje purser bij de Holland Amerika Lijn. Om het gezinsinkomen op peil te houden opende het echtpaar in de Morsstraat op nummer 36 "Sigarenmagazijn Henk". In dit rijtje jaren-dertig-woon-winkelhuisjes (op nr 40 zit nu nog Ruytenbeek Schoenservice) kwamen ze in 1964 ook te wonen en toen was het drie jaar later maar een sprongetje naar Tivoli.

Sigarenmagazijn Henk, Morsstraat 36. Midden jaren zestig. In mantelpakje moeder Buls (mevrouw C.H.F. Buls-de Wit). Foto in bezit van H.J. Buls jr.

Op 28 januari 1971 verkocht de dan bejaarde Cornelis Johannes van der Zeeuw Steenstraat 10A voor 64.000 gulden aan H.J. Buls Sr. Van der Zeeuw had het "zuidelijk gedeelte" van het kadastrale perceel B 1345 in 1928 voor de som van 6.000 gulden verworven. In 1976 wordt de Vennootschap onder Firma Buls en Zoon bij akte geregistreerd. In februari 1978 treedt café-houder Buls Sr uit de vennootschap. Hij draagt het café en woonhuis Steenstraat 10A bij akte van scheiding en deling over aan de voortzettende gelijknamige vennoot. (Hendrik Jannes junior is geboren in 1952 in Eindhoven en gehuwd met Pieterella Wijnanda van Tongeren.) Daarbij werd trouwens bepaald ten behoeve van N.V. Skol Brouwerijen te Rotterdam de bestemming van het pand de eerste drie jaar niet te veranderen en alleen Skol-producten te

121 verkopen.

Henk Jr vertelt iets over de klantenkring van Tivoli. Je had een soort tweedeling met in het weekend veel Leidse stamgasten en mensen uit de omliggende dorpen. De door de weekse klandizie was gemengd volk, ook wel dagjesmensen. Natuurlijk was er ook wel wat aanloop van de veemarkt, maar die hield in 1969 op, terwijl de markt toch een typisch vroege-ochtendgebeuren was, maar het café in juniors tijd nooit eerder dan twee uur 's middags openging (bij zijn ouders wel iets eerder).

Nog een opname uit 1974 van café Tivoli. Hendrik Jannes Buls sr. (49) achter de tap met echtgenote. Foto in bezit van H.J. Buls jr., gepubliceerd in rubriek Getapt van de Leidsche Courant.

Maar echt spectaculair was de maandag; dan gingen de Katwijker vissers eerst naar de middagbioscoop en tegen half vijf, je kon de klok erop gelijk zetten, kwam de meute het café binnen. Tot honderd toe. Dan waren ze met zijn drieën constant aan het bedienen en die Katwijkers konden goed en snel drinken. Het was verkopen als een gek. De omzet was even hoog als de rest van de week. Dinsdag/woensdag vertrokken de kotters en traw-

Café Tivoli in 1968 met tap- en tabaksvergunning, het echtpaar Buls sr. in de deuropening. Foto in bezit van H.J. Buls jr.

lers [vanuit IJmuiden, GJT] weer voor een klein weekje, of soms voor twee à drie weken. (En op zondag mochten de Katwijkers natuurlijk niet naar de bios en het café.) Zo rond 1980 werd de toeloop wat minder, de vloot werd kleiner. Later werd het weekend steeds belangrijker. Klanten werden naar het café gelokt door allerlei spelletjes te organiseren. Dat Tivoli bij de bioscoopbezoekers in het algemeen in de loop lag, kwam goed uit, blijkt ook uit een vraaggesprek in de rubriek "Getapt" in de *Leidse Courant* van 29 december 1978: "Café Tivoli in trek bij film liefhebbers".

De Sphinx

Henk en zijn vrouw Elma overwogen toch om afscheid te nemen van het hectische caféleven, mede in verband met hun wens van een normaal gezinsleven met een dochtertje van vier jaar. Onverwacht deed zich de kans voor omdat de overburen dringend de zaak wilden kopen. Op 31 juli 1987 wordt de verkoop overeengekomen door Buls Junior aan

Grillroom de Sphinx, met en zonder reclame. De reclame is verdwenen in het kader van het gemeentelijk project Verbetert Aanzien van de entree tot Leiden. (Foto: gemeente Leiden 2010)

de heer Asaf Barazani, ondernemer, geboren te Israël en wonende te Leiderdorp. De koopsom is dan 170.000 gulden k.k. Asaf Barazani was de broer van Admon Barzilai, die aan de overkant van de Steenstraat de pizzeria Napoli bedreef. (De achternamen zijn twee Koerdisch/Hebreeuwse versies van dezelfde naam.)

De familie Barazani/Barzilai is van joods-Koerdisch-Irakese afkomst (uit het plaatsje Barzan in Noord-Irak); zij is niet lang na de stichting van de staat Israël (1948) uit Irak vertrokken. Na 1967 investeerde men veel in de Sinaï, waarvoor compensatie werd verleend na de overdracht aan Egypte in het kader van de akkoorden van Camp David. Met dat geld werd een zaken- en onroerend-goedimperium gesticht in West-Europa. Naar verluidt werd veel met contant buitenlands geld betaald. De familie zou naar eigen zeggen tot begin deze eeuw bijna de helft van het Amsterdamse Damrak in bezit hebben. Zo blijkt een Leids pand korte tijd indirect verbonden met een stukje wereldgeschiedenis.

Vanaf dag 1 na de overdracht door Henk Buls heette het etablissement De Sphinx. Twee jaar later, 14 augustus 1989, verkoopt Asaf Barazani, dan wonend te Amstelveen, het pand aan Mohamed Chnachi, restaurateur, geboren te Marokko, voor 260.000 gulden. Via de lastgever Ronald Eradus wordt het pand ten slotte in juli 1991 verkocht aan het Katwijkse echtpaar Kroon-Koekebakker voor 325.000 gulden. In overleg met de gemeente Leiden is thans een restaurantie van onder meer de leistenen van de pui in voorbereiding. De kosten daarvan draagt de eigenaar, Jan Jacob Kroon Sr.

Tot op de dag van vandaag worden in het Grillroom Restaurant de Sphinx shoarmagerechten in tientallen variëteiten verkocht.

In de *Stadskrant*, opgenomen in het *Leids Nieuwsblad*, van 26 februari van dit jaar lezen we onder het kopje "Entree van de stad zichtbaar beter" dat de gemeente Leiden optreedt tegen illegale gevelreclame en dat daarmee ook het aanzicht van de Steenstraat zichtbaar is verbeterd. Exploitanten of eigenaren mochten voor aanpassing en sanering van hun gevel een beroep doen op de subsidieregeling Historisch Stadsbeeld. Als illustratie is gekozen voor twee foto's van Steenstraat 10A. Twee joekels van borden moesten eraan geloven. De sphinx verleent haar diensten nu nog wat discreter.

Gerard J. Telkamp

Met dank aan Henk Buls Jr voor zijn informatie en foto's.

RUBRIEK MONUMENT

HENGLO BOUWT NIEUWE WIJK MET AANDACHT VOOR INDUSTRIEEL VERLEDEN

RUBRIEK MONUMENT

In de rubriek Monument aandacht voor belangrijk industrieel erfgoed buiten de Leidse regio. Na de DRU in Ulft nu het Plan van Zuid in Hengelo (O), een van de grootste stadsvernieuwingsprojecten in ons land met veel aandacht voor het industrieel verleden.

In Hengelo (Overijssel) wordt met toewijding gebouwd aan een nieuwe wijk op de plek ten zuiden van het spoorstation waar zich de vroegere fabriekscomplexen van Stork en Dikkers uitstrekken. Men is al bijna tien jaar bezig met wat dan officieel het Plan van Zuid heet; de eindstreep zal worden bereikt in 2018. Het gaat hier om een van de grootste naoorlogse stadsvernieuwingsprojecten (53 hectare) in ons land. Hoe liggen de zaken erbij en hoe staat in het bijzonder het industrieel erfgoed er voor?

Hengelo heeft een rijk industrieel verleden. Terwijl de andere Twentse steden, Enschede en Almelo, vooral textiel fabrieken binnen hun poorten kregen, had Hengelo vooral metaalindustrie, zoals de machinefabriek Stork en het metaalbedrijf Dikkers. Charles Theodoor Stork kan met recht de grondlegger van de industriestad Hengelo worden genoemd. Hij startte in 1867 met een machinefabriek, die grote invloed op het leven in Hengelo zou gaan uitoefenen. Stork zorgde

14 | niet alleen voor werkgelegenheid

maar ook voor de woonomstandigheden van de arbeiders (Tuindorp het Lansink) en de opleiding van de werkers in de fabrieksschool (de Wilhelminaschool). Ook was Stork vernieuwend op het gebied van een corporatie, doktersfonds, pensioenen en de Hengelose fabrieksboedel.

Het Stork-concern is in de tweede helft van de vorige eeuw verloren ge-

gaan als grote industriële onderneming. De grote onderneming veranderde in een houdstermaatschappij met tientallen werkmaatschappijen. Dit was een gevolg van de voortdurend toenemende specialisatie in deze bedrijfssector onder invloed van oprukkende moderne technologieën in de jaren zeventig. In onze tijd is het vooral Stork Aerospace,

Het kenmerkende gebouw met een gebogen gevel in de stijl van de Amsterdamse school, eerst met de naam Stork erop, nu met de naam Siemens.

dat de meeste bekendheid heeft. Het hoofdkantoor van Stork bevindt zich tegenwoordig in Naarden.

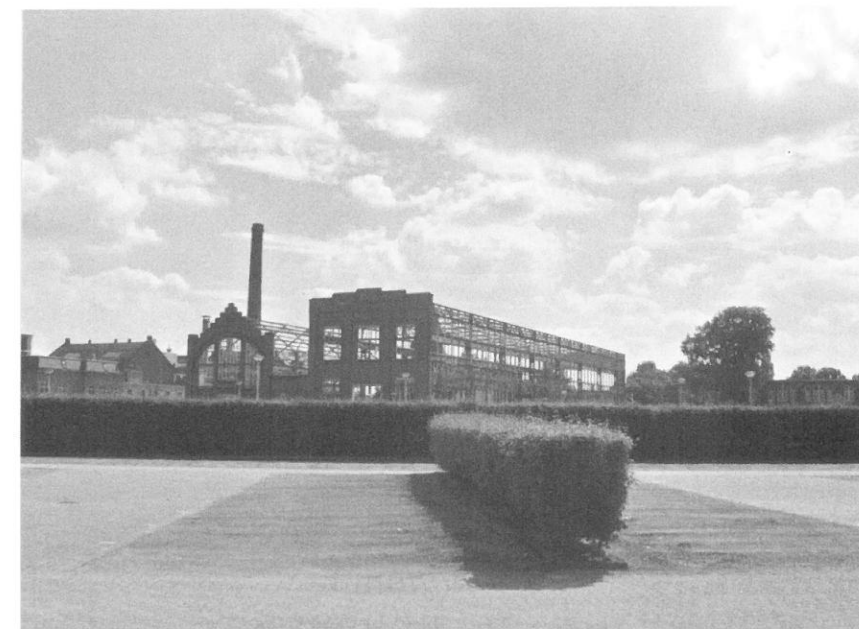
Gieterij Stork

Wat is er in de afgelopen jaren gebeurd met het industrieel erfgoed? In 2001 kwam het eerste deel van het plan Hart van Zuid tot stand: de brandweerkazerne, met behoud van de oude bedrijfswatertoren (een rijksmonument) en hergebruik van de vroegere modelmakerij. Vervolgens was er belangstelling van het ROC van Twente voor de gieterij van Stork. Deze grote fabriekshal werd omgebouwd tot een 'community center' voor de studenten van het ROC. Daarbij moesten de twee zijbeuken van het oude gebouw plaatsmaken voor moderne constructies. Karakteristieke staalconstructies konden behouden blijven. Er is binnen betrekkelijk veel wat herinnert aan het industrieel verleden. Dat kun je niet zeggen van het exterieur van het scholencomplex. In oktober 2009 opende koningin Beatrix de nieuwe ROC-veste.

Verder verhuisde in de afgelopen jaren het Technisch Museum

Architect Gooike Postma vertelt over de historie van dit gebied en hoe het verleden terug te vinden is in de nieuwe situatie.

De twee gestripte fabriekshallen van de vroegere Stork Fabriek van Hijschwerktuigen.

Twente (HEIM) naar de Wilhelminaschool aan de Industriestraat. Hier worden belangrijke impulsen gegeven voor een intense en doorgaande beleving van het industrieel verleden. Direct daarnaast ligt het oude ketelhuis met fabrieksschoorsteen en enkele koeltorens. Ook deze objecten blijven. Aan de overkant van de straat bevinden zich nog twee fabriekshallen van de vroegere Stork Fabriek van Hijschwerktuigen. De gebouwen zijn gestript. Het ROC heeft interesse voor deze hallen, maar door de financi-

ele crisis is dit project op de lange baan geschoven. Even verderop bevindt zich de voormalige fabriek van het metaalconcern Dikkers. Hier zijn jaren geleden al culturele instellingen ondergebracht.

Wat natuurlijk ook blijft zijn aparte objecten als het Verenigingsgebouw (voor werknemers van Stork) en het daarbij behorende park. Het chalet-achtige gebouw zal worden gerestaureerd en het park zal worden uitgebreid en opnieuw worden ingericht. Het krijgt een centrale plaats in de vernieuwde

De befaamde zaagtanddaken, zo kenmerkend voor industriebouw, vinden we terug als ornament in de woningbouw.

Het Vereenigingsgebouw.

wijk. Verder is er het nabijgelegen tuindorp 't Lansink: de woningen zijn ook vandaag nog zeer in trek.

Maar ook elders blijft de herinnering aan Hengelo's industrieel verleden. Dat is bij voorbeeld het geval in de Buigerij, een appartementengebouw in de voormalige pijpenbuigerij, dat in 2009 werd opgeleverd. Het complex heeft een industriële uitstraling behouden. De achter- en zijgevels zijn opnieuw gebruikt. Bij de hal zijn foto's van de oude buigerij te zien en in de muren van de garage van het gebouw lezen we, door een bijzondere schikking van de stenen: de Buigerij.

Siemens

Het bedrijfsleven blijft overigens royaal aanwezig in de vernieuwde wijk. Zo heeft het project een belangrijke steun in de rug gekregen doordat Siemens er het hoofdkantoor voor Oost-Nederland gaat bouwen, direct achter het station. Het nieuwe gebouw komt naast het gebouw met de kenmerkende gebogen gevel. De naam Stork op het gebouw is vervangen door Siemens. Bekeken wordt of dit gebouw kan worden behouden.

Vorig jaar heeft de regering 161 14,5 miljoen euro beschikbaar ge-

Brandweerkazerne (en vroegere modellenmakerij) met de bedrijfswatertoren, waar de brandweertoren nu de slangen uithangen.

steld voor het plan van Zuid. Daarbij komen subsidies van provincie en regio, resulterend in een totale overheidsbijdrage van 37 miljoen euro. Dat betekent dat er verder gewerkt kan worden aan dit imposante stadsvernieuwingsproject. Het meest in het oog springende infrastructurele werk is de aanleg van de brede Laan Hart van Zuid, die het bedrijventerrein aan het Twentekanaal verbindt met de zuidzijde van het station. De aanleg vindt in fasen

plaats. Verder worden het Hengelose station en het gebied eromheen vernieuwd. Hier komen kantoren (inclusief een World Trade Center), hotel- en congresruimte en woningen.

Hengelo is dus goed op weg om een belangrijke stadsvernieuwing te realiseren, waarin het industrieel verleden met een gepast gevoel van trots in het heden wordt opgenomen.

Wibo Burgers

De vroegere pijpenbuigerij, nu een appartementencomplex met een vleugje van het industrieel verleden.

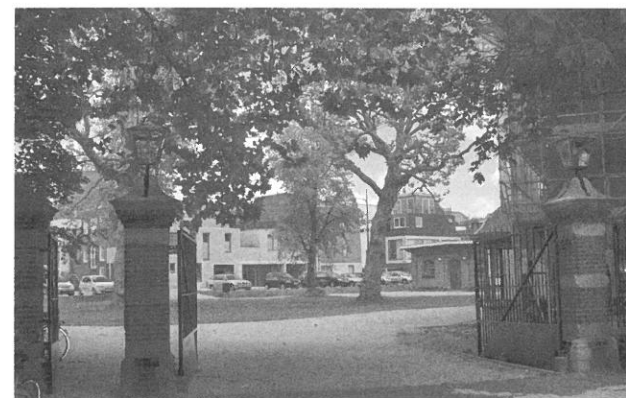
UIT LEIDEN EN REGIO

WATERTOREN IN DE VERKOOP

Leiden – De Leidse watertoren aan de Hoge Rijndijk staat weer in de verkoop. Eerder was dat al het geval, maar de gemeente staakte toen de procedure, omdat er fouten waren gemaakt. Er zouden dertig geïnteresseerden zijn. De vraagprijs voor de toren is niet bekend.

LANTAARNS WEER GEPLAATST

Leiden – Er staan weer lantaarns bij de ingang van het vroegere slachthuis terrein aan de Pasteurstraat, meldt het Leidsch Dagblad van 9 juli. Daarmee gaat een grote wens van Victor Riethoven in vervulling: herstel van het originele hekwerk en terugkeer van de lantaarns. De lantaarns waren dan ook een geschenk van de loonslachters bij het 50-jarig bestaan van het Slachthuis.

NIEUWSBRIEVEN

Leiden – Stiel wil onderzoeken of een nieuwsbrief per email een mogelijkheid is. Eén of tweemaal per jaar om een nieuwsfeit of een culturele agenda te melden, behoort dan tot de mogelijkheden. Ben u geïnteresseerd stuur dan uw email naar joopgijs@hetnet.nl als we het al niet hebben.

WATERTOREN NU WONING

Rijswijk – De watertoren van Rijswijk is verbouwd tot woning. De toren dateert van 1911 en is tot 1992 in gebruik geweest voor de drinkwatervoorziening van de Vlietstreek. De watertoren verkeerde vrijwel

geheel in de originele staat, waarbij in het centrum een klassieke gietijzeren trap omhoog draait. Studioschaef-fer Architecten BNA heeft deze monumentale trap centraal gezet in het ontwerp. Het grote glasvlak van de glazen kern accentueert de trap en de nieuwe verdieping ligt eromheen. De woonkamer bevindt zich in de onderste bouwlaag. In overleg met de rijksdienst voor het cultureel erfgoed zijn twee verdiepingshoge ramen aangebracht, die voor voldoende daglicht zorgen.

'BIJZONDERE WONINGEN IN KATWIJKSE DUINEN BEHOUDEN'

Katwijk – De Stichting Leefbaar Katwijk heeft het gemeentebestuur gevraagd een serie bijzondere woningen in de Katwijkse duinen, in de nabijheid van de watertoren, de status van gemeentelijk monument te geven. Het gaat hier om woningen die het verhaal vertellen van de duinwaterwinning van oudsher, beeldbepalend zijn door de ligging aan de rand van de duinen, en die een ensemble vormen met de watertoren (1877-1878), een rijksmonument.

De woningen Cantineweg 11, 13, 15 en 17 vormen een karakteristiek ensemble van voormalige dienstwoningen voor het personeel van het waterleiding/waterwinbedrijf. De woningen zijn van dezelfde tijd als de watertoren, het laatste kwart van de negentiende eeuw dus. In het gemeentelijk archief komen pas voor het eerst in 1962 gegevens over deze woningen voor. Het waterbedrijf Dunea heeft ook niet meer informatie over deze huizen.

Heel bijzonder is de woning met nummer 9, speciaal bedoeld voor koddebeiers, die tot taak hadden onverlaten in het duingebied te arresteren. Het bestek is van 1948, de woning maakt deel uit van een serie van vier, die speciaal gebouwd werd voor duinopzichters. In Katwijk zijn dat naast de woning aan de Cantineweg huizen aan de Drieplassenweg en de Wassenaarseweg. In de koddebeierswoning bevin-

den zich twee arrestantenverblijven, bestemd om stropers op te sluiten. De cellen zijn nog helemaal in de originele staat. De woning, die dateert van 1948, is gebouwd naar een ontwerp van het architectenbureau Roos uit Den Haag.

Het pand met nummer 19 is ook een dienstwoning. Zij dateert van 1931. De architect is niet bekend.

STIEL'S ACTIELIJST

BEZWAAR TEGEN VERBOUWING DE DRUIF

Een overzicht van de lopende acties van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden:

* STIEL heeft bij de rechtbank Den Haag, sector bestuursrecht, bezwaar gemaakt tegen de beslissing van het college van B. en W. een vergunning te verlenen voor een verbouwing van de voormalige branderij van Hartevelt aan de Langegracht. De door B. en W. verleende vergunning betekent in de ogen van STIEL ook een ernstige aantasting van de monumentale voorgevel van het voormalige industriepand (De Druif). B. en W. hadden die vergunning niet mogen geven, aldus de stichting.

STIEL begrijpt best dat monumenten ook zinvol gebruikt moeten worden en om die reden heeft STIEL

dan ook haar bezwaren tegen het aanbrengen van dakramen laten varen, omdat die wijzigingen uiteindelijk een beperkt gevolg hebben voor de monumentale waarde van het betrokken pand. De aantasting van de voorgevel is echter buitengewoon ingrijpend en STIEL heeft dit bezwaar dan ook gehandhaafd.

Aantasting van de voorgevel kan worden voorkomen door het trottoir ter plaatse van de entree van De Druif gedeeltelijk te verlagen (het z.g. instoeppen). De breedte van het trottoir ter plaatse maakt dat zonder meer mogelijk. B. en W. vinden het instoeppen onwenselijk vanwege de mogelijke aanleg van de RijnGouwelijs ter plaatse. Deze gedachte komt STIEL onbegrijpelijk voor. De gemeente Leiden verzet zich immers met hand en tand tegen de aanleg van de RijnGouwelijs, zodat het zeer de vraag is of deze lijn ooit ter plaatse zal lopen. Bovendien ziet STIEL niet in waarom het instoeppen van het trottoir over een zeer beperkte afstand tot gevolg zou kunnen hebben dat de RijnGouwelijs in het nauw komt.

Nu een eenvoudige oplossing voorhanden is die een ingrijpende wijziging van de voorgevel kan voorkomen, meent STIEL dat het bestreden besluit ondeugdelijk is gemotiveerd en dat het besluit om die reden niet in stand kan blijven. STIEL verzoekt de rechtbank dan ook het bestreden besluit te vernietigen en het college van B. en W. op te dragen een nieuwe beslissing te nemen.

De stichting gaat ervan uit dat het gemeentebestuur geen gebruik zal maken van de door haar verleende vergunning hangende de behandeling van het beroep door de rechtbank. Mocht dat toch gebeuren dan zal STIEL een schorsingsverzoek indienen.

QUIRINUS HARDER: DE ONTWERPER VAN DE IJZEREN VUURTORENS

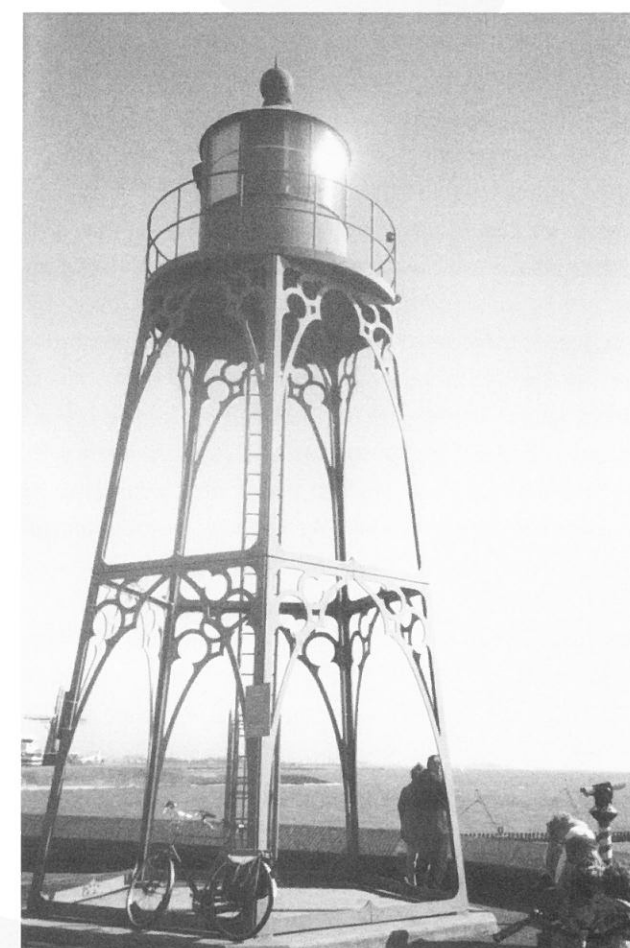
De gietijzeren vuurtorens aan onze kust behoren tot de fraaiste industriële monumenten van ons land. Wie is de ontwerper van deze lichttorens aan onze kust? Zijn naam is Quirinus Harder; hij leefde in de negentiende eeuw, van 1801 tot 1880. Over hem is weinig geschreven, een foto van hem is niet voorhanden. Hierbij zijn levensbericht en een overzicht van zijn creaties, die volgens een deskundige nog wel een paar honderd jaar meegaan.

Quirinus Harder werd op 13 oktober 1801 in Rotterdam geboren als zoon van Johan Frederik Harder en Helena Elisabeth van Loon. Quirinus' vader was hofmeester bij de marine. Vader Harder verhuisde in 1824 met zijn gezin naar Vlissingen. Quirinus was toen klerk bij de marine. Later klom hij op tot tekenmeester. In juni 1830 trouwde hij in Vlissingen met de twintigjarige Sara Johanna van de Sande, bij wie hij zes kinderen kreeg. Persoonlijke verliezen bleven Harder in zijn Vlissingse periode niet bespaard: zijn oudste zoon, Johan Frederik, overleed op 24 januari 1845, op de leeftijd van dertien jaar. Zes dagen later stierf zijn vijfjarige dochter Frederika Catherina. Een andere dochter, Helena Elisabeth, was al eerder overleden, in juli 1839, drie maanden oud.

Harder werd in 1854 benoemd tot bouwkundige bij de Dienst van het Loodswezen met een loon van 1600 gulden per jaar. De helft ervan betaalde het rijk, de rest kwam voor rekening van de Dienst van het Loodswezen. Later steeg zijn jaarloon tot 2400 gulden. Quirinus verhuisde in februari 1854 met zijn vrouw en drie kinderen naar Den Haag. Hij was toen 53 jaar. Vier jaar na zijn benoeming ontving hij een tevredenheidsbetuiging van de minister van Marine voor "het daarstellen van den ijzeren lichttorens en andere werken voor de verlichting op Schouwen".

IN ENGELAND

Als bouwkundige bij de dienst, die verantwoordelijk was voor de kustverlichting, had Harder een interessant werkterrein in een tijd vol technische ontwikkelingen. De Londense ingenieur Alexander Gordon ontwierp de eerste gietijzeren vuurtoren in 1840. Juist in die dagen werd gietijzer steeds meer toegepast, niet alleen voor de bouw van machines maar ook voor bruggen, viaducten e.d. Een ander gegeven van belang was de dringende noodzaak van een betere kustverlichting voor de zich snel uitbreidende scheepvaart.

Lichtopstand op de boulevard van Vlissingen.

Al spoedig bleek dat het werken met gietijzer voor vuurtorens heel wat voordelen bood. De bouwtijd was korter dan van een stenen toren (waarvan er negen in de eerste helft van de negentiende eeuw in ons land werden gebouwd). In hooguit een jaar stond een gietijzeren toren er. De bouwtijd van een stenen toren was toen vaak drie jaar. Verder waren de kosten ongeveer een derde van die van een stenen toren. Het gewicht was veel minder, waardoor ook de fundering lichter uitgevoerd kon worden. Het materiaal bleek goed bestand tegen de invloed van de zeewind. Bovendien kon

Groeten uit IJmuiden aan het begin van de vorige eeuw. De kustlichttoren (laag) met seintoestellen en de haven, zoals de prentbriefkaart (poststempel 28-09-1906) meldt.

een ijzeren toren verplaatst worden, hetgeen gebeurd is met de lage lichttoren van IJmuiden. De bovenste tien meter van het gevaarte zijn eenvoudig losgeschroefd en naar Vlieland getransporteerd. Op de zo verlaagde toren van IJmuiden werd een nieuw licht geplaatst.

Voor de lantarens werd overigens geen gietijzer gebruikt, maar brons of messing. Dit vooral ook omdat deze materialen beter bestand zijn tegen de gecombineerde invloed van enerzijds de koude en zoute buitenlucht en anderzijds de hitte van de lampen.

Het is wel zeker dat Harder en zijn naaste medewerker, de bouwkundige A.C. van Loo (1834-1911), de bouwwijze van de Engelsen hebben overgenomen. Zij hadden contacten met de firma Chance Brothers in Birmingham, die lichtapparatuur aan veel vuurtorens leverde. Men mag aannemen dat Harder bij zijn talrijke bezoeken aan Engeland de gietijzeren torens heeft bekeken en vooral aandacht heeft besteed aan constructie en bouwwijze.

EERSTE TOREN

In 1856 werd de eerste, door Harder ontworpen gietijzeren vuurtoren opgericht. De toren, die bij Renesse kwam te staan, werd gegoten door de toenmalige Haagse gieterij Enthoven. Van de elf gietijzeren torens die aan onze kust verzezen, nam Harder er zeven voor zijn rekening. Twee ijzeren torens zijn verdwenen, die van van Renesse werd afgebroken in 1915, die van

Ouddorp (Goeree) in 1911. Van deze laatste toren is heel weinig bekend. Eigenlijk is de enig bekende afbeelding die op een oude prentbriefkaart, daterend van omstreeks 1910, met als onderschrift Vuurbaken aan het strand van Ouddorp.

Van de twintig ijzeren lichttorens die in de tweede helft van de negentiende eeuw naar het vroegere Nederlands Oost-Indië werden verscheept, ontwierp Harder er zeker acht, maar waarschijnlijk zelfs elf. Enkele ervan hadden een open constructie: een centrale kolom van gietijzeren platen was omringd door een steunconstructie. De ontwerper van de overige torens is waarschijnlijk A.C. van Loo, eerst de naaste medewerker van Harder en na de dood van Harder diens opvolger. Van Loo's handtekening ontbreekt op de bestektekeningen (wellicht omdat hij niet is afgeweken van Harders ontwerpen). Wel tekende hij de begrotingen.

Opmerkelijk is dat de gietijzeren torens alle in vorm, afmetingen en interieur verschillen. De reden daarvoor is tot op de dag van vandaag onbekend gebleven.

In 1863 ontwierp Harder ook een stenen toren: die op Texel (Eierland). Deze toren werd in de Tweede Wereldoorlog zwaar beschadigd. Na de oorlog werd deze toren herbouwd.

SEGMENTEN

De lichttoren werd opgebouwd uit segmenten van gietijzeren platen, die met duizenden bouten aan elkaar

De vuurtoren bij Renesse, gesloopt in 1915.

werden geschroefd. De naden werden gedicht met ijzercement, een speciaal mengsel van lakmortel en ijzervijlsel, waarmee een duurzame aansluiting aan de platen werd bereikt. Er was maar liefst 6000 kilo ijzercement nodig.

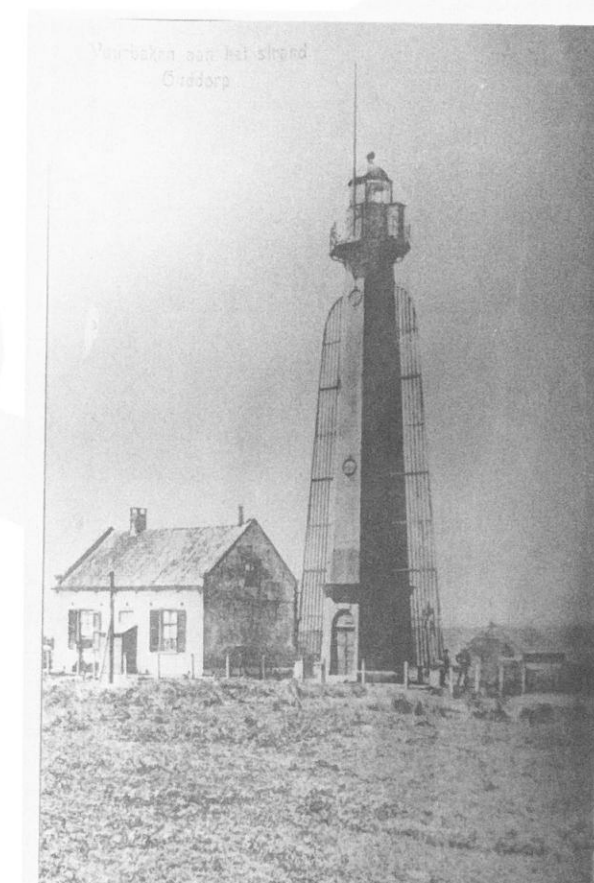
Het was natuurlijk een eerste vereiste dat de segmenten nauwkeurig de vereiste vorm en afmetingen hadden. Dat heeft ongetwijfeld hoge eisen gesteld aan het vakmanschap van de gieterijen. Zo is de schacht van de vuurtoren van Den Helder gebouwd uit 1088 platen, die aangepast moesten worden aan het conisch verloop van de toren en de te plaatsen vensters. Het is zonder twijfel een passen en meten geweest om tot een strak geheel te komen.

Voor elke plaat werd een houten mal gemaakt. Die werd afgedrukt in vormzand (een mengsel van zand en klei), dat zich bevond in een zogeheten vormkast. Via een opening werd dan vloeibaar ijzer in de ontstane holte gegoten.

Harder heeft zijn torens duidelijk een monumentaal aanzien willen geven opdat zij zouden kunnen wedijveren met de bakstenen vuurtorens. Hij voorzag de door hem ontworpen vuurtorens dan ook graag van klassieke elementen, zoals bij voorbeeld de toegangsdeur en de vensters in gotische stijl. Bij de vensters, die het meest van regen en storm te lijden hadden, heeft men later de tuimelramen vastgezet en de glasruiten in het gotische bovengedeelte vervangen door patrijspoorten.

De bouw van de ijzeren lichttorens werd uitgevoerd door Nederlandse gieterijen, zoals Enthoven (Den Haag), Nering Bögel (Deventer), de Grofsmederij en Schretlen (beide Leiden) en Penn & Bauduin (Dord-

recht), die fel met elkaar concurreerden. Van elke toren die werd geproduceerd, moest de fabrikant een koperen model meeleveren. Daarvoor werd een bedrag van driehonderd gulden uitgetrokken. Het model van de Lange Jaap, de vuurtoren van Den Helder, staat in het Rijksmuseum in Amsterdam.

Lichtopstand Ouddorp, Goeree, poststempel 1 september 1910. | 21

OVERZICHT GIETIJZEREN VUURTORENS IN NEDERLAND

bouwjaar	plaats	ontwerper	vorm	gieterij
1856	Renesse	Harder	8-zijdig	Enthoven
1862	Ouddorp	Harder	8-zijdig	Nering Bögel
1867	Breskens	Harder	8-zijdig	Enthoven
1875	Scheveningen	Harder	12-zijdig	Nering Bögel
1875	Westkapelle	Harder	rond	Nering Bögel
1877	Den Helder	Harder	16-zijdig	Penn & Bauduin
1878	IJmuiden (hoog)	Harder	rond	Schretlen
1878	IJmuiden (laag)	Harder	rond	Schretlen
1880	Ameland	Harder	rond	Nering Bögel
1893	Hoek v.H.(hoog)	Van Loo	rond	Penn & Bauduin
1899	Hoek v. H.(laag)	Van Loo	rond	Penn & Bauduin
1909	Vlieland	—	rond	Schretlen

De twee oudste torens zijn in resp. 1915 en 1911 afgebroken.

Onder regie van Harder is ook een aantal gietijzeren lichtopstanden vervaardigd. Daartoe behoren de (vroegere) gietijzeren lichtopstand aan de boulevard van Vlissingen (thans in plaatstaal gekopieerd), voorts lichtopstanden op o.a. Walcheren, langs het Noordzeekanaal, en op de havendam van Terneuzen.

Quirinus Harder stierf meer dan een eeuw geleden, in oktober 1880. Vooralsnog geven zijn werkstukken geen krimp. H.D. Huis, chef van de bouwkundige dienst van het Loodswezen van 1968 tot 1973, zei daarover in de jaren negentig van de vorige eeuw: "De gietijzeren torens kunnen nog wel tweehonderd jaar mee." Onder leiding van Huis is een aantal ijzeren torens, die van Ameland, Scheveningen, Hoek van Holland en Den Helder, aan het eind van de jaren zestig van de vorige eeuw gerenoveerd. Bij die gelegenheid werden ook de bedsteden, rustplaatsen voor de vuurtorenwachters, verwijderd.

1997/2010, Wibo Burgers

Geactualiseerde versie van een in 1997 in het blad *Erfgoed van Industrie en Techniek* opgenomen verhaal.

BRONNEN

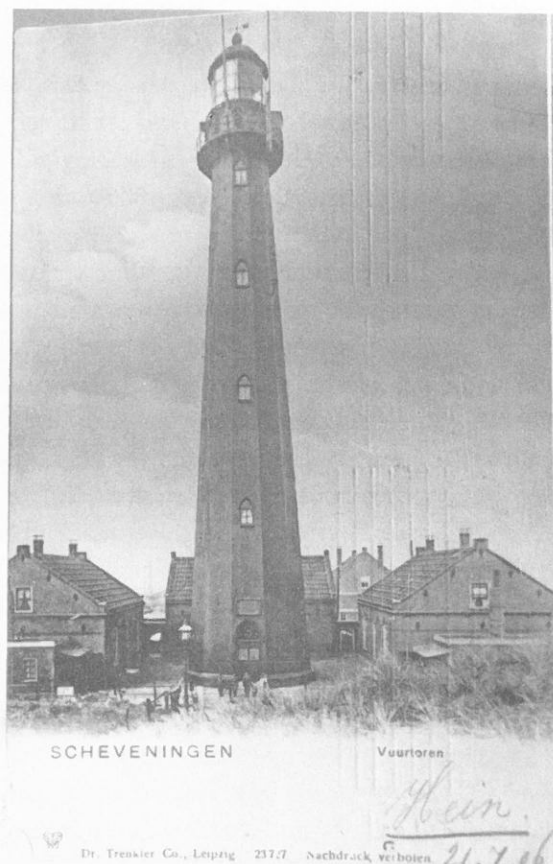
Crommelin, Liesbeth/H. van Suchtelen, Nederlandse vuurtorens (1978)

Kapsenberg, Barbara, Uit ijzer gegoten (1982)

Spek, R. van der, Vuurtorens van Nederland en van het voormalig Nederlands-Indië (1990)

Suchtelen, H. van, De bouwwijze van de gietijzeren vuurtoren te Kijkduin (Den Helder), publicatie van het Rijksloodswezen (1978).

22 | Veen, Romke van der, Vuurtorens (1981).

De vuurtoren van Scheveningen in 1906 (prentbriefkaart).

Naambord van Harder op de vuurtoren van Scheveningen.

ADVERTENTIE

Wij brengen het nieuws bij u thuis!

Met het Leidsch Dagblad blijft u op de hoogte van de gebeurtenissen in uw omgeving én leest u al het landelijke en wereldnieuws. Daarnaast besteden we veel aandacht aan cultuur, sport, wonen en ontspanning. Nieuws dat u direct raakt.

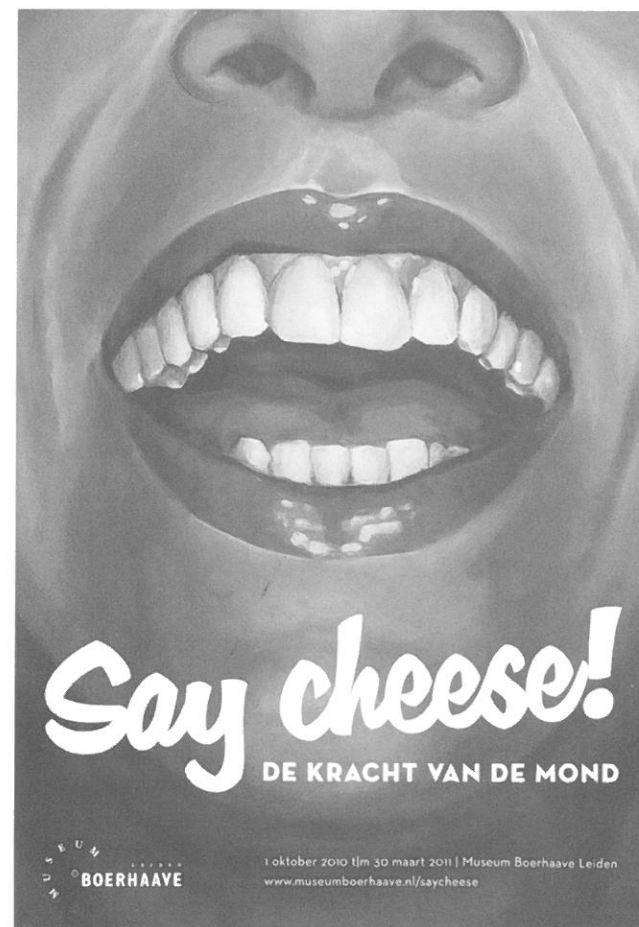
Dat brengen wij graag bij u thuis.

Word abonnee,
bel 088 - 8241111
of surf naar
www.leidschdagblad.nl

www.leidschdagblad.nl

Leidsch Dagblad

Het Motorhuis
Autodealerbedrijven

OPEL SAAB CHEVROLET CITROËN Huisoccasions

Leiden. Vondellaan 80. Tel: 071 - 535 18 00
www.motorhuis.nl

"J. Zierikzee"
maatschoenmakerij

H.P.H. Nusteling
Bakkersteeg 3
2311 RH Leiden

Tel.: 071-5131156

maatschoenen op het net?

www.maatschoenen.nl

Museum
De Lakenhal
was in 2009
veelzijdig fris
continu bruisend
vrij experimenteel
groots dadaïstisch
associatief open
speciaal hedendaags
historisch creatief
interdisciplinair